

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

TŐSÉR MÁRTON

**BIZÁNCI HADMŰVÉSZET ELMÉLETBEN ÉS GYAKORLATBAN A X.
SZÁZADBAN**

A doktori disszertáció tézisei

Témavezető: dr. Magyar István Lénárd

Budapest, 2011

A témaválasztás indoklása

A bizánci hadtörténet tanulmányozása nem tartozik a hazai történeti kutatás kedves témái közé. Bár a középkori hadművészet témája ugyan már gyakoribb, Bizánc ebben sem kerül túl gyakran terítékre. Ebben hasonló a helyzet a nyugati historiográfiához – a középkori hadművészet témakörét bőséges szakirodalom tárgyalja, de jórészt inkább a keresztes háborúktól kezdve, bizánciak is inkább ettől kezdve kerülnek a képbe. Az előzményeknél Justinianus háborúi szerepelnek, de Maurikios és Herakleios után már kevés részletes feldolgozásra akadhatunk. A hadművészet X. századi megújulása kevesebb figyelmet kapott, habár Bölscs Leó Taktikája gyakran említésre kerül. Hazai viszonylatban csak kevesen foglalkoztak ezzel a területtel, így aztán nem is mondhatjuk, hogy akár a történész szakmán belül is igazán ismert lenne Róma örökösének hadművészete. Jómagam nem vagyok sem filológus, sem hadtörténész, így nem is vágtam volna bele a disszertáció elkészítésébe, ha az utóbbi két-három évtizedben a nyugati tudományos érdeklődés nem nőtt volna meg a bizánci hadügy iránt. Az ennek nyomán készült – főleg angol nyelvű – feldolgozások, szövegkiadások tették lehetővé számomra, hogy erre a terepre bemerészkedjek és saját kutatást végezzek. Így aztán azok a katonai értekezéseket, melyek a dolgozat gerincét adták (*De velitatione*, *Praecepta militaria*, *De re militari*), angol-görög kiadásban használtam fel. Ezek ismerete nélkülözhetetlen a X. századi bizánci katonai gondolkodás megértéséhez, és úgy tűnik, itthon még nem igazán használják fel ezt a forráscsoportot. Éppen ezért talán hasznos lehet a korabeli bizánci hadművészet bemutatása a téma hazai kutatói számára is. A korai magyar történet kutatói számára is érdemes lehet megismerni őseink kortársainak taktikai elveit, kíváncsot harceljárásait.

A bizánci hadművészet ismerete azért is hasznos lehet, mert a X. században készült új értekezések a birodalom katonai elitjének körében készültek, így ezek oly mértékben nyújtanak betekintést a taktikai-stratégiai gondolkodásba, ami a korabeli Európában ismeretlen. Így nem csak a krónikák adataiból próbáljuk meg kibányászni az esetleges elméleti alapokat, hanem éppen azokból tudjuk megállapítani az értekezések elvi szabályainak gyakorlati megvalósítását. A katonák által készített szabályzatok lehetőséget nyújtanak arra, hogy megismerjük a korabeli harceljárásokat. A bizánci hadtudomány teoretikus megalapozottsága közvetve a középkori hadművészet realitását is bizonyítja. Nyugat-Európában ugyan sem ekkor, sem még egy jó ideig nem készültek hasonló írott hadtudományi munkák és nem is támaszkodhattak hasonló nagyságú antik örökségre, de az újabb kihívásokra itt is nyilván törekedtek megfelelő válaszokat adni. A X. századi bizánci hadművészet fejlődése is egy „kihívás-válasz” folyamat terméke, melynek feltárása tanulságokkal szolgálhat a téma iránt érdeklődőknek és ezt szeretném bemutatni a disszertációban.

A források, és a téma szakirodalmi feldolgozottsága

Mint említettem, a dolgozat elkészítéséhez nélkülözhetetlen volt a X. századi bizánci hadügyi értekezések ismerete, melyeket az utóbbi negyedszázadban angol-görög kiadásban jelentettek meg. Így G. T. Dennis adta ki a *De velitatione*, a *De re militari* címűeket, majd végül Bölscs Leó Taktikáját is. A *Praecepta militaria* (és Nikephoros Uranos által újraírt

változata), akárcsak a katonai birtokokat érintő császári törvényszövegek kiadása E. McGeer munkája volt. A *De cerimoniis*-ban található katonai vonatkozású iratokat J. Haldon fordította le (a császár hadba vonulásáról szóló részek és a krétai, longobardiai hadjáratok jegyzéke). A *Parangelmata poliorketika* és a *De obsidione toleranda* kiadása pedig D. Sullivan munkája.

Az elbeszélő forrásokat illetően leginkább a kortárs bizánci írókra támaszkodtak, főleg Leó diakónusra, aki II. Nikephoros, és I. Ioannes uralkodásának tanújaként részletesen tárgyalta hadjárataikat. Theophanes folytatása csak 960-ig terjed, de így is jól használható. Skylitzes krónikája már nem kortárs, de szintén hosszan tárgyalja ezt az időszakot, Psellos munkái pedig bár hadtörténeti szempontból nem túl részletesek, de azért tartalmaznak fontos adatokat (inkább a *Historia syntomos*, mint a *Chronographia*). Szerencsére a bizánci források mellett más népek írói is fontos munkákat hagytak hátra ebből az időszakból. Talán a legjobb Yahya b. Said, a keresztény arab történetíró munkája, de a muszlim krónikások is részletesen tárgyalják ezt a kort. Miskawayh munkáját forgattam a legtöbbet, de Vasiliev által kiadott forrásgyűjtemény (sajnos csak 959-ig) is nagyon hasznosak, de hasznunkra lehet még Kmoskó Mihály muszlim földrajzi írókat magyar nyelven feldolgozó munkája is. Az örmények közül a kortárs Asohik munkája jelent nagy segítséget, illetve az őt folytató Aristakes, Edessai Máté már inkább a keresztések korával foglalkozik, de munkája elején még találhatunk fontos részeket II. Basileios uralkodásáig terjedően is. Hasznos forrás még keletről a szír Barhebraeus történeti munkája, mely szintén sok adatot tartalmaz a korszak eseményeiről. A nyugati forrásokban kevesebben foglalkoznak a katonacsászárok időszakával, de Liudprand művei egy fontos szemtanú nézőpontjából láttatják a történeteket. Helyenként felhasználtam még Widukind és Thietmar krónikáját, bár inkább csak azért, hogy a kortárs szász gyakorlattal párhuzamot vonhassak.

A felhasznált szakirodalom is jórészt az angol nyelvű munkákra támaszkodik, az említett kutatók mellett még J. D. Howard-Johnston, M. Whittow és A. Toynbee írásai voltak leginkább hasznomra. Német nyelven H.-J. Kühn monográfiája (a hadszervezethez), és W. Seibt írásai segítettek a korszak történetének feldolgozásában, de a regionális eseménytörténethez még a *Tabula Imperii Byzantini* sorozat vonatkozó kötetei is nagy segítséget nyújtanak. A kisháborús témakörhöz viszonylag kevés feldolgozást találni, inkább egyes tanulmányok, cikkek (Howard-Johnston, Dagron) segíthetik az érdeklődőt. A reguláris hadrend és taktika már nagyobb figyelmet kapott (McGeer, Haldon) és elsősorban ezek megállapításaira támaszkodtam. Az ostromtechnikák és várvédelem kérdéseire is a vonatkozó értekezések kiadásainak kísérő tanulmányait hasznosítottam (Sullivan, McGeer). A különböző fegyvernemekről nem találtam külön feldolgozást – bár többen is kitérnek rájuk (Dawson inkább csak ismeretterjesztő jellegű), a fegyverzet témakörét viszont többen is kutatták (Kolias elsősorban, de Haldon is többször kitért rá).

A dolgozat felépítése

Az első nagyobb egység a korabeli bizánci hadkiegészítési módokat és az ellátási kérdéseket tárgyalja. Itt térek ki a themák és a tagmák közötti különbségekre, a felszerelés biztosításának módszereire, az élelmezésre, a fizetségre. Magát a tényleges hadművészeti témát négy fő részre tagoltam, a jellemző hadakozási formák alapján: először a kisháborús módszereket mutattam be, ahol a *De velitatione* szövege alapján, de Bölcs Leó Taktikájából és Kekaumenos tanácsaiból is merítettem hozzá (akárcsak a többi témakörnél). A X. századig az ezekben leírt, csatározó taktika jellemezte a bizánci hadművészetet. Ezután elsősorban a keleti harcokból vett példákkal mutattam be az előírások gyakorlati megvalósítását.

A következő fejezetben a hadsereg szervezetét és a csaták megvívásának taktikáját mutattam be a Praecepta militaria alapján. Kitértem még itt a kiképzés és a fegyelem kérdésére is, bár a csatáktól eltérően itt az értekezések előírásait nehezebb a krónikák adataival szemléltetni. Ebben a részben megfigyelhetjük a hivatásos haderővé alakuló bizánci csapatok reguláris taktikáját, melyet kifejezetten az arabok hasonló, gyalogos-lovas fegyvernemekből álló kombinált seregei legyőzésére fejlesztettek ki a X. század közepére. Ezután néhány nyílt ütközet részletesebb tárgyalásával itt is a harcászati előírások gyakorlati alkalmazását mutattam be.

A hadjáratok lebonyolításának módja a következő fejezet témája. Itt a hadsereg mozgósítása, menetének biztosítása, a táborverés rendje a fő kérdések, nem a harctevékenység, hanem inkább a harctérig vivő tevékenységek. Elsődlegesen a De re militari alapján mutattam be ezt a témát, de a Praecepta militaria előírásait is használtam. A kézikönyvek szövegét itt is gyakorlati példákkal szemléltettem, melyek a korabeli hadjáratok lebonyolításának problémáit mutatják be.

Végül az ostromharcászat és a várvédelem bemutatása zárja a hadművészeti témakört, szintén a korabeli értekezések felhasználásával. Az előbbihez főleg a Parangelmata poliorketika és Nikephoros Uranos Taktikája szövegét, az utóbbihoz a De obsidione tolerandáét vettem igénybe. Ezek alapján jól jellemezhető a X. századi bizánci hadművészet, mely párhuzamba állítható a seregek taktikájának változásával: kezdetben inkább a portyázó műveletek általi közvetett módszerek domináltak, de később a közvetlenebb eljárások is fontos szerephez jutottak. Szerencsére ez az időszak bővelkedik az ostromokban, így az előírásokat több példán keresztül is szemléltethetem.

A kutatás eredményei

Dolgozatomban a bizánci hadügy átalakulását tárgyaltam a X. században. Bemutattam a bizánci hadszervezetet és a korszak fontos katonai értekezéseit. A fejezetekben leírt hadműveletekkel illusztráltam ezek gyakorlati megvalósítását, így bizonyítottak vehetjük azt, hogy a szabályzatokat ténylegesen alkalmazták és ennek köszönhetőek sikereiket. Összegzésként elmondhatjuk, hogy a korabeli bizánci haderő a következő utat járta be: egy védekező, végvidéki harcmodorban harcoló felkelő milíciából a terjeszkedő hadjáratok megvívására képes, hivatásos hadigépezetté alakult. Az átszervezés a korabeli hadügyi írásokban is tükröződik és ezek jól szemléltetik a különféle csapatok taktikai lehetőségeit. A mozgékony könnyűcsapatok defenzív hadműveletei alkották a bizánci taktika alapját, az ezekre jellemző csatározó taktika volt a bizánci hadművészet meghatározó hagyománya. Amikor azonban a X. század első felében az addigi fő fenyegetést jelentő arab kalifátus politikai egysége széthullott, a birodalom stratégiai helyzete megváltozott. A meglevő erőforrásaik által relatív fölénybe kerültek a hanyatló riválisaikkal (az arabok és bolgárok) szemben. Bizánc egyre gyakrabban vállalkozott a határvidéki portyáknál nagyobb szabású hadműveletekre keleten. Ezek nyomán vált szükségessé az újfajta taktika kidolgozása: eddig kis távolságú könnyűlovas portyázás volt jellemző, ezután viszont gyalogos-lovas seregek módszeres hadműveletei következtek az ellenséges terület mélységében, melyek során nyílt csatákra és várostromokra is fel kellett készülni. Az új taktika kialakítása fokozatosan történt, de végleges formát Nikephoros Phokas tevékenysége nyomán kapott a 960-as évekre. Az ő reformjai határozták meg a bizánci hadszervezet és taktika képét a tárgyalt időszakban. A katonai sikerek azonban politikai feszültségeket is okoztak, melyek II. Basileios

uralkodásának is irányt szabtak: a katonai arisztokrata családok befolyásának visszaszorítása, a sereg irányításának ismét a császár kezébe vétele, a keleti hadjáratok helyett az új, balkáni hadszíntérre összpontosítás mind az előző évtizedek gyakorlatára adott válasz volt (de a stratégiai helyzet is megváltozott: keleten a Fátimida kalifátus lépett a színre, a Balkánon pedig Sámuel uralkodása alatt újjáéledt a bolgár állam – Bizánc korábban sem engedhette meg magának a kétfrontos háborút, most a nagyobbra nőtt területéből fakadó logisztikai problémák is ennek elkerülését diktálták).

A X. század tehát a bizánci hadművészet átalakulásának időszaka volt: a megváltozott stratégiai helyzet által diktált kihívásokhoz alkalmazkodva a hadszervezet, a hadvezetés, a taktika egyaránt átalakult. Ennek folyamata során felhasználták saját tekintélyes hadügyi irodalmuk írásait, de ellenfeleik gyakorlatának követendő példáit is. Végül egy hivatásos jellegű haderő jött létre, mely megfelelően szakosodott fegyvernemek együttműködésére épített és melyet jól képzett, a csapatok bizalmát kiérdemelt parancsnokok vezettek. Ez volt a kulcsa a korabeli bizánci győzelmeknek és ez biztosította a birodalom tekintélyét lehetséges ellenfelei szemében.

Zárásként néhány szót még a kor bizánci katonai gondolkodásának alaptételeiről – ezek a hódító hadjáratok megindítása ellenére sem változtak.

- A csapatok rendszeres gyakorlatoztatása, kiképzése a hadjáratok idején kívül is elengedhetetlen a sikerhez, az ellátásuk biztosítása ugyancsak.
- A hadműveletek előtt minél több információt kell gyűjteni az ellenségről és ezekre alapozni a követendő eljárást – de a hadjárat során is folyamatos felderítéssel kell feltérképezni az ellenfél csapatainak mennyiségét, minőségét, mozgásait (fontos az alkalmazkodás és rugalmasság).
- A csatákat azonban kerülni kell, helyesebb apránként lemorzsolni az ellenség erejét, harci szellemét, mint egy ütközettel kockára tenni a saját haderőt.
- Ha a csata mégis elkerülhetetlen, akkor is előbb cselekkkel, rajtaütésekkel ássák alá az ellenség morálját, majd jól megválasztott terepen, a saját csapatok számára legelőnyösebb helyzetben, begyakorolt taktika szerint ütközzenek meg vele.
- A háborúskodás tehát kockázatos dolog, ezért jobb elkerülni, vagy ha nem lehet, meg kell próbálni szövetségeseket szerezni az ellenség erejének megosztására, vagy viszályt szítani annak vezetésében – ez már diplomáciai módszereket igényelt.

PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

A 971. évi dorostoloni hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények* 115. (2002) 335-352. o.

Arab-bizánci harcok a IX. század második felében. A porsoni ütközet, 863. szeptember 3. *Hadtörténelmi Közlemények* 116. (2003) 505-534. o.

Az arkadiopolisi csata – az utolsó kalandozó hadjárat, 970. *Hadtörténelmi Közlemények* 117. (2004) 595-611. o.

A kalifa a császár ellen. Az amorioni hadjárat (838). *Hadtörténelmi Közlemények* 118. (2005) 633-659. o.

Bizánci terjeszkedés a X. században. Ostromtechnikák elméletben és gyakorlatban. *Hadtörténelmi Közlemények* 119. (2006) 459-482. o.

Portyázó harcok a bizánci határokon a X. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 120. (2007) 527-548. o.

Katonacsászárok és hadurak. A bizánci hódítások és polgárháborúk kora. *Hadtörténelmi Közlemények* 122. (2010) 236-268. o.

Könyvismertető – Eric McGeer: *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*. Washington, DC. 2008. *Hadtörténelmi Közlemények* 122. (2009) 1199-1201. o.